

BOEKBESPREKINGEN

Ludwig, E. 2001 ('2000'). *Pilzkompodium, Band I. Die kleineren Gattungen der Makromyzeten mit lamelligen Hymenophor aus der Ordnungen Agaricales, Boletales und Polyporales*. IHW Verlag, Echting, Duitsland. ISBN 3-930167-42-5 (platendeel), ISBN 3-930167-43-3 (tekstdeel). 188 gekleurde platen, 758 pagina's tekst met talrijke lijntekeningen. Prijs: DM 345,-.

Na jarenlang te zijn aangekondigd, is dan in 2001 toch nog verschenen het eerste deel van een vijfdelige serie onder de titel *Pilzkompodium* van de hand van de Berlijnse mycoloog Erhard Ludwig. Ieder die de afgelopen decennia Ludwig is tegengekomen op mycologische bijeenkomsten heeft met spanning op het verschijnen van dit boek zitten wachten. Immers, Ludwig is een gepassioneerde veldmycoloog die op onnavolgbare wijze in staat is om zijn vondsten vast te leggen in uitstekende aquarellen. Het *Pilzkompodium* is dan ook als een levenswerk te beschouwen, en zal, na voltooiing, het grootste plaatwerk voor de makromyceten zijn dat door één man is geschilderd sinds het verschijnen van Jacob Lange's beroemde *Flora agaricina danica* (1935-1940).

Hoewel het platendeel al in december 2000 verschenen is, heb ik gewacht met een bespreking tot we ook over het tekstdeel konden beschikken. Auteur en uitgever hebben gekozen voor de twee losse delen: een kloek platendeel in het formaat 34 × 24 cm en een tekstdeel in het handzame formaat B5 (24 × 17 cm). Het platendeel bevat 188 gekleurde platen met een betrekkelijk willekeurige selectie van 'kleinere' genera uit de Agaricales, Boletales en Polyporales (tussen haakjes het afgebeelde aantal soorten, met daarna cursief het aantal in Nederland vastgestelde soorten van het betreffende geslacht): *Agrocybe* (15,11), *Armillaria* (8,5), *Arrhenia* (7,3), *Baeospora* (2,1), *Bolbitius* (5,5), *Callistosporium* (6,1), *Calocybe* (8,3), *Catathelasma* (1,1), *Campanella* (1,1), *Chaetocalathus* (1,0), *Chamaemyces* (1,1), *Cheimenophyllum* (1,0), *Clitocybe* (5,0), *Clitopilus* (10,6), *Crepidotus* (14,11), *Crinipellis* (4,1), *Cystoderma* (13,6), *Cystolepiota* (10,6), *Delicatula* (2,1), *Dennisiomyces* (1,0), *Dermoloma* (5,3), *Faerberia* (1,0), *Fayodia* (3,2), *Flammulaster* (11,8), *Flammulina* (3,2), *Galeropsis* (1,0), *Gamundia* (2,1), *Gastrocybe* (1,0), *Gomphidius* (6,4), *Gymnopilus* (14,9), *Hohenbuehelia* (14,8), *Hydropus* (10,4), *Hygrophoropsis* (2,4), *Hypholoma* (12,15), *Laccaria* (10,9), *Lentinellus* (7,3), *Lentinula* (1,1), *Lentinus* (8,4), *Lepista* (16,9), *Leucopaxillus* (11,2), *Limacella* (7,6), *Lyophyllum* (incl. *Tephrocybe*) (47,32), *Macrocystidia* (1,1), *Marasmiellus* (14,11), *Marasmius* (31,26), *Melanomphalia* (1,0), *Melanophyllum* (2,2), *Mycenella* (4,6), *Mythiomyces* (1,0), *Myxomphalia* (1,1), *Naucoria* (19,18), *Nyctalis* (2,2), *Omphalina* (40,18), *Omphalotus* (2,1), *Oudemansiella* (1,1), *Ossicaulis* (1,1), *Panaeolus* (18,12), *Panellus* (5,3), *Paxillus* (4,4), *Phaeocollybia* (5,1), *Phaeolepiota* (1,1), *Phaeomarasmium* (3,1), *Pholiota* (34,33), *Phyllotopsis* (1,1), *Pleurocybella* (1,0), *Pleuroflammula* (1,0), *Pleurotus* (9,6), *Pseudobaeospora* (1,2), *Pseudoclitocybe* (2,3), *Psilocybe* (28,29), *Resupinatus* (1,1), *Rhodocybe* (15,7), *Rhodotus* (1,1), *Rickenella* (4,2), *Ripartites* (4,1), *Rozites* (1,1), *Schizophyllum* (1,1), *Simocybe* (5,6), *Squamanita* (5,3), *Stagnicola* (1,1), *Strobilurus* (3,3), *Stropharia* (12,16), *Tricholomopsis* (3,2), *Tubaria* (8,11), *Volvariella* (9,10), *Xeromphalina* (5,0), *Xerula* (6,3).

Ludwig volgt, waar mogelijk, in grote lijnen de taxonomische concepten van de *Flora*

agaricina neerlandica. De verschillen in aantallen zijn daarom meestal terug te voeren op het feit dat Ludwig, naast de in Nederland vastgestelde soorten, taxa afbeeldt die elders in Europa voorkomen. Als zodanig is het compendium verbluffend volledig. Op een paar opvallende zaken kom ik nog terug. Maar allereerst moet gezegd worden dat de kwaliteit van de afbeeldingen in één woord voortreffelijk is. Ludwig heeft de soorten goed getroffen. Daarbij heeft hij van veel soorten de variabiliteit trachten weer te geven door meer dan één collectie af te beelden. Ieder die serieus mycologie beoefent weet dat paddestoelen variabel kunnen zijn, en dat gekende soorten soms een heel ander uiterlijk kunnen bezitten. Een paar in het oog vallende voorbeelden zijn de platen van de Vroege leemhoed, *Agrocybe praecox* (4 afgebeelde collecties), de Vlekkende poederparasol, *Cystolepiota hetieri* (3 collecties.), de Dennevlamhoed, *Gymnopilus penetrans* (6 collecties), de Heidefopzwam, *Laccaria proxima* (5 collecties), de Vale schijnridderzwam, *Lepista panaeolus* (4 collecties), de Kleine grauwwkop, *Lyophyllum tylicolor* (5 collecties), de Bleke elzezompzwam, *Alnicola escharoides* (als *Naucoria melinoides*, 4 coll.), het Sombere trechtertje, *Omphalina obscurata* (4 collecties) en tenslotte *Panaeolus olivaceus* met maar liefst 8 verschillende collecties!

Het tekstdeel met zijn indrukwekkende aantal bladzijden bevat een schat aan informatie over de behandelde genera. Voor elke soort wordt de correcte naam gegeven, alsmede de meest gangbare synoniemen en de etymologie. De beknopte beschrijvingen bevatten de essentiële macro- en microscopische kenmerken, vaak vergezeld van een bescheiden lijntekening met relevante microscopische details, meestal gebaseerd op eigen waarneming van de auteur. Daarnaast wordt de ecologie en verspreiding van de soort gegeven, en verwijzingen naar de literatuur. Heel belangrijk zijn de verwijzingen naar het door de auteur afgebeelde, resp. bestudeerde materiaal, dat zich in zijn privéherbarium bevindt. Per geslacht geeft Ludwig een uitvoerig overzicht van de beschikbare literatuur, en ook een resumé van de niet door hem opgenomen soorten.

Dit maakt dat het boek een unieke plaats inneemt in de mycologische literatuur die moeilijk te evenaren zal zijn. Er zijn echter ook een paar kritische kanttekeningen te maken. In zijn ijver zo volledig mogelijk te zijn, heeft Ludwig zich niet beperkt tot collecties die hij zelf vers heeft gezien, maar tevens gebruik gemaakt van andere bronnen, zoals dia's, kleurenfoto's en in een aantal gevallen gepubliceerde beschrijvingen met of zonder platen uit de literatuur. Dit is echter niet zonder gevaar en houdt het risico in dat de afbeelding niet strookt met de werkelijkheid. In sommige gevallen kan het er zelfs toe leiden dat fantoomsoorten worden gecreëerd. Dit is naar mijn stellige mening het geval met bijvoorbeeld *Delicatula cuspidata*. Het hoge aantal soorten *Lyophyllum* dat is afgebeeld, is voor een deel terug te voeren op het herintroduceren van soorten die Métrod ooit ongeldig heeft beschreven. Ludwig heeft de oorspronkelijke beschrijvingen overgenomen, en de platen van Métrod aangepast aan zijn eigen stijl. Daarnaast publiceert Ludwig in het compendium een tamelijk groot aantal nieuwe soorten in *Lyophyllum*, waarvan de inbedding in het geslacht, mede door het ontbreken van sleutels, niet heel duidelijk wordt gemaakt. Ik neem aan dat dit in een aanvullende artikel elders nog zal gebeuren. Het ontbreken van determinatiesleutels maakt het compendium minder geschikt als identificatiewerk. Het platendeel is jammer genoeg een te groot compromis geworden tussen kwaliteit en prijs: de uitvoering doet goedkoop aan. De kwaliteit van het gebruikte papier is zodanig dat de achterzijde doorschijnt, waardoor naar mijn smaak afbreuk wordt gedaan aan de hoge kwaliteit van de afbeeldingen. Begrijpelijk is echter dat de uitgever bij de lancering van dit

werk grote financiële risico's moest nemen en daarom gezocht heeft naar mogelijkheden om die te beperken. Het tekstdeel is goed ingebonden en bruikbaar.

Concluderend wil ik gaarne stellen dat, ondanks enkele kleine minpunten, het eerste deel van dit compendium een zeer waardevolle publicatie is, waarmee auteur en uitgever van harte mee gelukgewenst moeten worden. Het boek is onmisbaar in een mycologische handbibliotheek. Het is te hopen dat de geplande serie van vijf delen zal worden voltooid: dan is een standaardwerk ontstaan dat in de 21^e eeuw niet gauw zal worden overtroffen.

Chiel Noordeloos

Hans Vermeulen, 1999. Paddestoelen, schimmels en slijmzwammen van Vlaanderen; determinatiesleutels aan de hand van veldkenmerken. Uitgave van De Wielewaal, Natuurvereniging vzw, Graatakker 11, 2300 Turnhout, België. E-mail: info@wielewaal.be. 648 pp., incl. 99 kleurenfoto's. Geen ISBN. Prijs onbekend.

Laat ik deze boekbespreking voor de verandering eens met de conclusie beginnen: een aanrader! Overigens stond die conclusie eigenlijk al vast op het moment dat ik de titel las: eindelijk eens iemand die een poging doet om zoveel mogelijk soorten schimmels op veldkenmerken uit te sleutelen.

Het boek opent met een zeer beknopte inleiding over met name ecologie en taxonomie van schimmels, en over de kenmerken die aan Slijmzwammen (*Myxomyceten*), Zakjeszwammen (*Ascomyceten*) en Steelteszwammen (*Basidiomyceten*) waar te nemen zijn. De hoofdmoot (ca. 400 pp.) bestaat uit sleutels (daarop kom ik hieronder nog terug), en het boek wordt afgesloten met een vrij uitgebreide verklarende woordenlijst en bijna honderd kleurenfoto's van overwegend algemene soorten (wat me voor een dergelijk boek overigens een goede keuze lijkt). De kleurenfoto's zijn meestal van goede kwaliteit, maar de zwart-witfiguren (computer-lijntekeningen) ter illustratie van de kenmerken zijn helaas nogal grofstoffelijk, niet altijd verhelderend en soms ronduit slecht.

Maar goed, het gaat hier natuurlijk vooral om de sleutels. De auteur heeft nadrukkelijk voor het gebruik van veldkenmerken gekozen, en gebruikt alleen microscopische kenmerken als het echt niet anders kan (bijv. bij veel korstzwammen). De sleutels zijn niet dichotoom; het aantal alternatieven per couplet varieert van (meestal) twee tot zes of (zelden) meer. Dit vergt enige oplettendheid, zeker als niet alle alternatieven op dezelfde bladzijde staan. De startsleutel bestaat uit één couplet met dertien alternatieven, en is geheel op ecologische kenmerken gebaseerd (paddestoel op mest? of op de bodem? in een gazon? of in bos? enz.). Ieder alternatief verwijst naar een hoofdsleutel, waarin de geslachten worden uitgesleuteld. Voor de gaatjeszwammen en korstzwammen zijn er aparte sleutels. Per geslacht worden vervolgens de soorten uitgesleuteld. Deze hiërarchische opbouw heeft als voordeel dat je niet de hele sleutel door hoeft te ploegen als je toch al weet tot welk geslacht een bepaalde collectie hoort. In totaal worden ongeveer 4000 (!) soorten uitgesleuteld, waaronder ongeveer 150 slijmzwammen en ongeveer evenveel 'lagere schimmels' (onder andere meeldauwen, roestzwammen en brandzwammen). Er wordt grotendeels van Nederlandse namen gebruik gemaakt, maar bij iedere uitgesleutelde soort wordt (gelukkig) ook de wetenschappelijke naam vermeld.

Nu de hamvraag: werken die sleutels? Kunnen Moser en de Flora agaricina neerlandica echt terzijde worden gelegd? Bij wijze van test heb ik 62 van de algemeenste Nederlandse (en dus vermoedelijk ook Vlaamse) soorten proberen uit te sleutelen, en daarnaast, steekproefsgewijs, gekeken hoe het een aantal minder algemene soorten vergaat. Van die 62 algemene soorten sleutelen er 39 goed uit, 5 soorten gaan mis, en bij 18 soorten hangt het er van af waar of in wat voor vorm je ze vindt. Eigenlijk vind ik dat een verrassend goede score, als je de enorme variabiliteit van veel paddestoelen (in zowel uiterlijk als groeiplaats) in aanmerking neemt. Enkele opvallende missers zijn de Gele korstzwam en de typische vorm van de Kastanjeboleet (met slijmerige hoed). De minder algemene soorten laten een vergelijkbaar beeld zien; sommige gaan goed, andere niet. Sommige geslachten of soorten zijn helemaal niet opgenomen (bijv. de Roze berkenrussula, en de Barsthoeden (*Dermoloma*)) of slechts in beperkte mate (bijv. slechts drie soorten Zalmplaat (*Rhodocybe*), en slechts één *Cordyceps* op insecten (de Rupsendoder)), en een aantal groepen lijkt vergeten te zijn in de hoofdsleutels (de gesteelde polyporen in de gaatjeszwamtabel; de niet-gelatineuze korstjes met stekeltjes in sleutel D).

Voor zover ik het uit deze korte test kan beoordelen zijn er twee eigenschappen van de sleutels die voor een belangrijk deel van de 'missers' verantwoordelijk zijn. De eerste is het prominente gebruik van ecologische kenmerken. Zo'n aanpak werkt goed voor soorten die alleen op heel specifieke substraten voorkomen, maar minder kieskeurige soorten moeten al gauw op onhandig veel plaatsen in de sleutel worden opgenomen. Zo sleutelen bijv. het Elzenkatjesmummiekeltje (*Ciboria amentacea*) en de Rupsendoder correct uit, maar wie de Gestreepte trechterzwam (*Clitocybe vibecina*) in loofbos of de Dennenvlamhoed (*Gymnopilus penetrans*) op loofhout vindt heeft een probleem. Daar komt bij dat in de start sleutel (zie boven: 13 alternatieven gebaseerd op uitsluitend ecologie) de alternatieven elkaar niet altijd uitsluiten. Om één voorbeeld te noemen: het is me niet duidelijk waar je een paddestoel moet zoeken die je gevonden hebt tussen mos (alternatief G) in een grasveldje (alternatief C) tegen de bosrand (alternatief B). Ten tweede is er het ietwat inconsistente gebruik van de sporeekleur (de kleur van een laagje sporenpoeder op wit papier). De kleur van de sporee is vanouds een heel belangrijk kenmerk bij de definitie van geslachten, en speelt ook bij bijv. Russula een grote rol bij het onderscheiden van de soorten. In de Russula-sleutel van het onderhavige boek wordt de sporeekleur nadrukkelijk niet gebruikt, omdat het geen veldkenmerk is (het duurt een paar uur voor je een dik genoeg laagje sporenpoeder hebt). Aan de andere kant wordt in de (waarschijnlijk meest gebruikte) hoofdsleutel B (plaatjeszwammen op de bodem) getracht een aantal groepen op kleur van de plaatjes uit te sleutelen, maar in feite is hier de sporeekleur (tussen haakjes vermeld) de doorslaggevende factor. Naar mijn mening is het begrip 'veldkenmerk' hier wat te beperkt opgevat, en had beter van 'macroscopische kenmerken' uitgegaan kunnen worden. Daarmee zou het ook makkelijker zijn geweest om bijvoorbeeld collecties van uitsluitend volwassen exemplaren (waarvan je dus de kleur van de jonge plaatjes niet weet) te determineren.

Wel, tot zover de kritiek. Het leven van een recensent is makkelijk: je hoeft alleen maar af te katten zonder er iets constructiefs tegenover te stellen. Ik heb geprobeerd die indruk te vermijden door deze boekbespreking met m'n conclusie te beginnen, en die is onverdeeld positief. Ik vind het een prachtig boek. Perfect is het niet, en ik denk dat dat ook niet kan. De

uitdrukkelijke keuze om de sleutels vrijwel uitsluitend op veldkenmerken te baseren houdt automatisch in dat je de meest betrouwbare kenmerken van paddestoelen buiten beschouwing laat. Dat is vragen om moeilijkheden, zou je kunnen zeggen. Aan de andere kant: wie wel eens met een paar experts op excursie is geweest zal wel gemerkt hebben dat bijna alle paddestoelen die je vindt al in het veld een naam krijgen. Blijkbaar zijn er best betrouwbare veldkenmerken, maar heb je ervaring (specialisatie) nodig om ze op waarde te kunnen schatten. Ik zie dit boek van Hans Vermeulen dan ook als een eerste poging om deze ervaring, de expertise, te bundelen en ook voor niet-specialisten toegankelijk en toepasbaar te maken. Zoals het nu is, lijkt het boek me vooral voor beginners een uitkomst. Je hebt geen microscoop nodig, komt niettemin vaak correct uit, en zelfs als dat niet zo is dan zit je toch meestal wel in de buurt (meestal in het goede geslacht). Waakzaamheid blijft natuurlijk geboden, en het resultaat van een determinatiepoging moet altijd gecontroleerd worden aan de hand van bijvoorbeeld een foto en een beschrijving.

Ik hoop dat dit initiatief door vele specialisten opgepakt zal worden; het zou me niet verbazen als je met gebruik van uitsluitend veldkenmerken veel verder kunt komen dan je op grond van de gangbare sleutels zou verwachten (een hint voor onze Wetenschappelijke Commissie?).

Het boek is aanwezig in de verenigingsbibliotheek.

Nico Dam, Malden